
PJESNIČKO OSVJEDOČENJE CRNOGORSKOG DUHA I VITALNOSTI

Žarko Đurović

Although The Mountain Wreath was created based on a vision, it is a source of strong fountains of life. For that reason, this work got the status of permanent value.

Iako je vladličanskim pozivom bio vezan za vjeru i njene dogme, Njegoš je najviše polagao na osvjedočenje ljudskih i zemaljskih načela. Svijet je sagledavao kroz prizmu stalnog prožimanja i preplitanja, obnove i rasta. Te mijene su bile najveći izazov za pjesnika, budući da svemir i duša nemaju kraja. Preobražaji su jednako prisutni u prirodi i duhu. Ta preobražavajuća snaga svijeta predstavlja u stvari suštinu očovječenog bića. To je i razumljivo, pošto je čovjekov život sazdan od slivanja duha u vrijeme. Paskal kaže: „Sve je jedno. Sve je različito“. I Njegoševa misao ima sličnu potenciju: „Nove nužde rađu nove sile.“

Snaga duha barometrira život. Njome se zaziva smisao svijeta i olakšavaju udesi života. Podarenja su prirode. Njenog sve-moćnog kretanja i metamorfoze. Ona se, dakako, nastanjuju i u biću čovjekove personalnosti kao njena egzistentna sastavnica.

Promjene osadržavaju vrijeme. Njihovo klatno dodiruje i preimenuje jednu suštinu drugom. Izatkava prostornosti duha. Bogati ga. Duhu daje misao da dosegne univerzalno i nuždeno. Misao za Njegoša je činitelj svijeta. On je ne raščlanjava. Svodi je na udar, na esenciju. Tako su njegove misli višeznačne i djelatne. Uvijek sposobne da pokrenu na mobilnost i nemirenje sa postojećim svijetom. U pitanju je jedan snažan i sveobuhvatan polet duha, koji jednovremeno ostvaruje više refleksa u biću subjekta. Središni je ljudskost. On širi značenje svijeta, tragajući za njegovim dubinama i nepoznanicama.

Njegoš volju smatra uzvišenim činom. Ali ono što proističe iz nje, došlo je putem različitih senzora, koji kad se udruže, okriplate stvaralačku misao. Misao stoicizma, budući da je on žiža sveukupne čovjekove vrijednosti.

Složit ćemo se sa činjenicom da Njegoš u „Gorskom vijencu“ iskazuje različita osjećanja i stavove. Bitno je čiju prirodu iskazuje – igumana Stefana, Vuka Mandušića, vladike Danila, Skender age ili Mustaj kadije.

Ta raznovrsnost likova (u njima je dat pogled na svijet) čini ovaj nenadmašni spjev pozornicom istorijske samosvijesti. Jer, život se slično izvoru, završava uvirom. Uvirom u neki veći i složeniji tok. I tako stalno, dok traje duha i prirode. Njegoš je bio svjestan da su život i duša dva nezaobilazna znaka, dijalektički uslovljena. Duši je dato da hvata nepoznate strane svijeta. Pronađe jedno polje saznanja, a nazru se njih više!

Nećemo pogriješiti ako kažemo da čovjek sebe stvara iz vlastitih osjećanja. Ona su mu duhovni zavičaj. Time se ne poriču božje uzročnosti, koje su u stvari uzročnosti spoja čovjeka i prirode. Božja sfera je u suštini duhovna sfera, a ona ima premoć nad svime. Da je jača ljudska od božje misli pokazuje i Njegošev boravak u crkvi San Pjetro u Rimu kad nije htio da cjeliva poznatu hrišćansku relikviju: „Crnogorci ne ljube lance.“

Bog je uslovan kao sve što je fikcija, mada znamo da je i fikcija svijet, posebno u sferi stvaralačkog čina, koji na pravi način

otvara život i njegove skrivene dubine. Sve je uslovno, što znači nedovršivo. Otuda stalna zaokupljenost da se kuca na dveri nepoznatog, zamišljenog svijeta. Da se kroz lirski subjekat projicira njegova varljiva dubina. Njegoš je shvatio da je u prirodi pjesme da prerasta iz slutnje u istinu. Samo tako može da se dopre do željenog značenja. A značenje je uvijek u predvorju nužde. A mi dobro znamo da nužda rađa energiju. Na toj podlozi Njegoš je zasnivao svoju filozofsku i pjesničku misao, u stalnom strahu da se čovjek ne otuđi od sebe i svijeta. Njegošev svijet je katarzični svijet. Otuda njegovo često nezadovoljstvo čovjekom. Nezadovoljstvo dobija oblik prijekora: šta je čovjek a mora biti čovjek.

Život je toliko uzvrtložen da se pitamo valja li se boriti. A mora se boriti, u ime života. Čovjek je slamka među vihorove, ali je on i snaga koja može da mijenja svijet. Nužda i volja uzrokuju to mijenjanje!

Ako Njegoševu poeziju smatramo poezijom rvanja čovjeka sa životom, mi je ujedno možemo smatrati poezijom proroštva. Vizijom vidovitosti rastvara buduću stvarnost, u koju se slivaju muke i mnogo nevidjela. Ali i vaskrsnuće čovjekove snage i neuništivost ljudskog duha: „Nad svom ovom grdnom mješavinom /opet umna sila toržestvuje: ne pušta se da je zlo pobjedi.“ Ako postoji snaga i duh, a Njegoš smisao života upravlja ka tim oznakama, onda postaje jasno da biće koje raspolaže snagom zanosa i dubinom duha može sebe da vidi u futurskoj egzistenciji. A u tome upravo leži svrha življenja. Dakle, zanos je nužan da bi se osvijetlilo ono što će doći. Jedino čemu se pokorava Njegošev duh je neumitnost borbe za ljudske ciljeve i za vječnost časnog življenja. Tako se i stvara pokoljenje za pjesmu stvoreno.

Ta vječnost trajanja u Njegoševoj poetskoj ekspoziciji ima sličnosti sa Aristotelovim shvatanjem trajanja. A šta bi drugo bilo nastojanje koje dohodi iz prošlosti u budućnost, uvijek držeći viziju na uzdi moći. A čovjek može, ako je obdaren duhom i strašću, da upravlja sudbinom, a ne da čeka najavu boga, koju je i sam Njegoš, iako po nasljeđu pastir vjere, stavljaio samo

u verbalni plan. Bog je zamijenjen čovjekovom slobodom. To je ono veličanstveno što se zanemaruje. Religija hoće poslušnost i pokajnost, dok Njegoš traži borbu i slobodu u najpunijem značenju. Nema oprosta ako se na čovjeka nasrne alom i zjalom: „Udri vruga, ne ostav' mu traga.“ Čovjekova muka rodila se prije religije. Religija će zauvijek ostati njen hromi pratilac. Njegoš pomjera vjeru u stranu zarad potreba zemlje i slobode. To se vidi iz brojnih primjera, posebno iz grandioznog lika igumana Stefana. On jeste pozivom otelovljenje vjere, ali ga Njegoš daje u poziciji narušavanja strogih hrišćanskih normi.

Pa i primjer Svetog Petra Cetinjskog u mnogo čemu je poučan. Učestvovanjem u bitkama mirovalo je mitropolitsko zvanje. Nužda je to usloвила, a mi moramo razumjeti nuždu, jer je sloboda najsvetija stvar. Ili tačnije rečeno: vjera je sakata bez slobode! Shvatimo otuda gest crnogorskih svještenika što su masovno učestvovali u bitkama sa Turcima. Krst je zamijenjen jataganom, sve dok oluja turskog pakla ne prođe. To je svjetski fenomen. Nužda mijenja pravila života. Njegoš osjeća bilo narodne muke, pa će, ne jednom, okrenuti leđa religijskim opsesijama: „Ove gore ne trpe regule.“

Ni lični Njegošev život nije bio hrišćanski besprijekoran. Ni kad je u pitanju vladalac ni kad su u pitanju erotska osjećanja, snažno naglašena u najljepšoj pjesmi našeg jezika „Noć skuplja vijeka.“ Lice takvog crkvenog ranga prepustilo se erotskoj kristalizaciji osjećanja. On je tako vladličanski „griješ“ pretvorio u neizbrisivu poetsku vrlinu. Da bi „spasili“ Njegoša hrišćanina od Njegoša ljubavnog „razvratnika“, drsko je preinačen taj velelepni rukopis. Pjesma je iz prvog lica jednine „prevedena“ u treće lice, postavši tako neutralnom, bar sa crkvenog stanovišta. Profesor Miodrag Popović kaže da se Njegoš nigdje nije toliko udaljio od hrišćanstva kao u ljubavnoj poeziji. Njegoš je u mašti volio drugačije no hrišćanski pjesnici, kaže on.

Marsel Prust došao je do zaključka da je ljubav nešto što je jače od čovjeka. Da je neko ludilo koje mu je dodato. Pitanje

Njegoševog odnosa prema ženama i dalje je pod velom misterije. A zna se da su mnoge najljepše žene toga doba, jednako u Beču, Trstu, Napulju i Rimu, uzdisale za njim. Šteta bi bilo da su svi ti uzdasi ostali uzaludni. Njegoš je bio čovjek slobodnih gestova, a crkvenu odeždu nosio je samo kad je morao. Imun je bio na prijekore sa strane, koji su dopirali do ruskog carskog dvora i do Svetog sinoda Ruske pravoslavne crkve.

Nije mu odista bilo lako. Prigovarano mu je što neredovno vrši bogoslužnja, što je rado i često „prikivao“ pogled za lica lijepih žena, da se previše zori u crnogorskoj nošnji, da je sklon trošku, da uživa u igri bilijara, da se karta... Mnoge tužbe padale su na Njegoševu glavu. Sve teret na teret. Jedna muka zamjenjuje drugu. Vladarska crkvenu. Lična i vladarsku i crkvenu.

Njegoš je u suštini bio i duboki pesimista. Pesimizam najprije ukreše vatru u pjesniku. Otjelotvori složenosti života. Njegove sudbinske impulse. Kako u nesrećnoj zemlji da bude drukčije. Crna Gora mora se stalno opirati gladi i nasrtajima Turaka. Iznutra je jede zloba i bratstvenička netrpeljivost.

U životu se traže ova ili ona rješenja. Njegoš je najmanje tražio božja. Time nećemo reći da Njegoš nije bio religiozan. Jeste, ali samo u mjeri da vjera ne vodi sljepovidosti. Zato se i okrenuo poeziji kao „spasiteljici duha“. Ona mu je pružila mogućnost pune slobode vizioniranja života, pa religiozno kod njega biva usputno. Možda samo da pojača one frekvencije koje već postoje u čovjeku. Da ih nekom vrstom unutrašnje sile mobilize na jača kretanja. Kad je nešto udruženo – jače je. Sa toga stanovišta prekoriševa velikaše – uzročnike gubitništva. Za Njegoša je presudno kakva osjećanja i strasti gaji čovjek. Čovjek je za njega sve. Bog mu je samo dekorativni atribut. Da bi se lakše zaspalo!

Nemjerljive sile rađaju čovjekovu ranjivost. Iskušavaju njegovu moć i trpenost. Razastiru mnoge tajne i čudesa. U „Gorskom vijencu“ je kroz konkretnu stvarnost, kroz suočenje dva svijeta i dvije vjere, istaknuta potreba kako da se branimo

od zle sudbe. Od turskog ataka i lične zlovolje. Za Njegoša je sila (on tu misli na tiransku silu) nesrećna krivulja bezobzirja. Izričit je u njenom apostrofiranju: „Kome zakon leži u topuzu, tragovi mu smrde nečovještvom.“

Sila se obično zaklanja iza gordosti, ali je gordost grijeh uko-liko je vezan za silu. A sila je u svijetu mnogo. Nište ljudsku arti-kulaciju. Njegoševskog čovjeka „tragičeski konac prati“. Jedini način da odoli najezi sile i mraka je prihvatanje prometejstva kao životne odrednice. Ne pominje se tek onako borba nepre-stana i ne pominje se uzaludno paklena negostoljubivost svijeta: „Sv’jet je ovaj tirjan tirjaninu, a kamoli duši blagorodnoj.“

Kroz igumana Stefana Njegoš daje čovjeka razapetog u muc i iskušenju: „Niko srećan, a niko dovoljan, /niko miran, a niko spokojan.“ Iguman Stefan je oličenje mudrosti, volje, trpenosti, snage. Zna šta je ljutnja i prijekor.

Pjesnik filozofski dovodi u vezu vasionu i čovjeka. Traži im podudarnosti. Ako je vasiona zamišljena kao lanac uzroka i posljedica, nije li takva stvar i sa čovjekom. I njega karakteriše stanje zavisnosti. Sve je u svijetu zavisno i kolebljivo – i duša u tijelu i stenjujuće more i u moru nebesa. Zavisnost je neotklon-jiva. Ona je i slava i poraz čovjeka. Njegoš to stalno akcentuje kroz spjev.

Veliki pjesnik kroz lice tuđina (Turaka) ne daje samo ono što se zbilo. On daje univerzalne oznake da je nužna borba sa zlom. Za iskorjenjenje toga zla ne ište se božja milost, nego se traže posjedovni izvori snage: „Al’ tirjanstvu stati nogom za vrat, /dovesti ga k poznaniju prava, /to je ljudska dužnost najsvetija.“

Njegoš je stalno u poziciji da ističe prijekor kao nasušnost živ-ota. Prijekor se kreće linijom stalne progresije. Očigledno je da u prijekoru ima različitih tonova – blagog i oštrog prijekora, aluzivnog prijekora. Ovi tonovi prelaze iz čistog poetskog stan-ja u filozofsku sferu, puneći stih maštom i uzbuđenjem. Reći ćemo da su Njegoševe ideje tako tempirane i tako duboko promišljene da daju odgovor na sva pitanja života.

Jedno je neporecivo: duh traži lijek za ljudsku glavobolju, koja neće prestati, jer neće prestati život. Njogoš je izričit u markiranju naravi, iskustva, pamćenja. Pjesnik takvog formata dobro zna šta su ideje života, šta je njihova kolotečnost. On ih gleda u razvojnom procesu. Stalno izmjenljive i stalno bogatije. Po Njogošu je sve u znaku nadovezaja. I duh i sluh. I muk i gro-moglasje. Pod pojmom života podrazumijeva se sve ono od čega se tka život. Život se u Njogoševoj poeziji potvrđuje kao suprot-nost uzajamnosti.

Vratimo se ponovo temi prijekora. Prijekor u „Gorskom vijen-cu“ ima logički slijed. I kad se priziva sjećanje ne može se bez udjela prijekora. Gradnja ovog spjeva ne bi bila funkcionalna kad se ne bi nivelisale istine i žestine prijekora. A one se mogu učiniti takvima ako ih fundira duboka poetska uslovljenost. Što je spjevu dat oblik drame treba tražiti u stvaraočevoj dalekovi-dosti. Poeta je kroz usta brojnih likova različitog karakternog značenja svemoćno fiksirao muku življenja na ratovima oprl-jenoj zemlji, Crnoj Gori. Snaga je u odolijevanju toj mucu, a ona će kao amanet da djeluje za „daleko neko pokoljenje“.

Tematski okvir “Gorskog vijenca” je prošlost. Ona je inkorpo-rirana u svagdašnji život Crnogoraca. Prošlost je shvaćena kao izvorište viteštva, žrtvovanja za čast i slavu, pravdu i druge etičke postulate ponosnih crnogorskih plemenštaka. Pa ipak, Njogoš se ne libi da sav dogodbeni život stavi pod pitalački znak. Varničke iskre prijekora. Prekorijeva se „učenost“ popa Mića, prekorijeva-ju se Crnogorci – turski svatovnjaci, prekorijeva se lažni sjaj kotorske gospode, ženska prevrtljivost, turska pizma i nadmenost. Pjesnik „Gorskog vijenca“ vidi život kao jedan ogromni zjap koji se ne može izbjeći a da u njega ne potonu mnoge ljudske želje i snovi. Ono što ostane, oglode gruba svakidašnjica. Zato se prizi-va duh, ne bi li sa grbina života otjerao maglu nespokoja: „Neka bude borba neprestana, neka bude što biti ne može.“

Priroda je najpouzdaniji saveznik preporoditeljskom duhu. Razumljivo je nastojanje čovjeka da jedinstvo prirode spoji sa

jedinstvom duha. Tako srasli postaju jači i stameniji. Njgoš stalno potencira neraskidivost te veze. Zato prijekor i volja ovdje dobijaju djelatni čin, ne potirući život. Sa prijekom se isprobava čovjekova nestalnost i vitalitet. Osluškuju se njihova dejstva. Kazuju gdje se i kada se budi ljudska nužda. Da li je nužda upila etičke principe i u kojoj mjeri?

Sve što je veliko i lijepo rađa se iz spontanosti. Tako je i sa mišlju, hrabrošću, ljubavlju. Što se sazda u trenutku, kola duhom kao motorička snaga. Uostalom, čovjek zna da je tek onda ostvaren ako je čvrsto spojen sa onim što voli. Voljenje je konstanta života. Njgoš u „Gorskom vijencu“ markira ljudsku uzvišenost, posebno misao o ljepoti, o hrabrosti. Prva je oličena u pojavi božanstvene snahe bana Milonjića, a druga u svetom odnosu prema oružju: „A u ruke Mandušića Vuka biće svaka puška ubojita.“

Oružje se slavi samo ako ga je nužda usloвила da brani ljudskost i vrlinu. Svaka druga alternativa je suvišna. Njgoš je određen u negiranju junaštva iz objijesti i zlih namjera: „Junaštvo je car zla svakojega.“

U „Gorskom vijencu“ bogu se ne daje šticienički status. On je kosmička, ali ne i zemaljska mjera. Taj jeretički stav proizišao je iz činjenice da je bog nemoćan da uspostavlja red u svijesti čovjeka. Ne bi inače dopustio da ga napadaju rđa i zlo. Bog navodi čovjeka na pasivnost, a Njgoš ga dovodi u poziciju da nadjača nevolju: „Nebo nema bez groma cijenu!“

Varaju se oni koji misle da je svijet samo ono što se vidi. Svijet je i ono što se zamišlja. Ono što oplodi mašta i oživotvori imaginacija. Njgoš ta dva čina stavlja u ravnopravan odnos, svjestan da i nevidljivi oblik nečega postaje vidljiv uz posredstvo imaginacije.

Subjekt je ovdje pokretan i daje na uvid mnogostruke odbljeske vizija i prizora. One u ovom djelu imaju skladan orkestarski raspored i duboku životnu okosnicu. Skoro svaki stih je sinteza jedne životne suštine i značenja, što je samo u vlasti stvaralaca genijalne kreativnosti. Pa i prijekor koji smo uzeli kao jedan od važnih motivacijskih faktora kod Njgoša

ima najčešće moralni korelativ. I smrt može biti čovjekov odabir ako je uzrokuje viteštvo i slobodarje. Svetkovanje smrti nije antiživotno, jer ga pokreću duboki etički principi. Njegoš prekorijeva slabiće koje je prva nevolja razdrobila. Nije u pitanju samo čovjek staleža nego čovjek uopšte, mada je pjesnik posebno „ocrnio“ velikaše koji su zarad mračnih kalkulacija izgubili obraz i dušu. Između zulumčara i izmečara brzo se uspostavlja veza bliskosti i na nju se Njegoš obrušava svom silinom. Prijekor je dobio karakter optužbe.

I kao što najčešće oblaci navješćuju kišu ili oluju, tako i veliki pjesnik najavljuje šta nam valja raditi. Poslovičkom tačnošću kaže gdje i kada treba istrajavati, kako se ponijeti prema zlu i oholosti. Valjda na svijetu nema pjesnika koji ima tako brojna i raznovrstan registar poetskih poruka. Misli prosto geziraju jedna za drugom, uvijek u novoj značenjskoj konstelaciji i nijansama. Prijekor se nastanjuje u misli i u osjećanja veoma snažno, rekli bismo do kreščendiranog stanja. Ali su oni redovno takvi da ih prati najopojniji zanos. Poeziju je teže uvesti u dramsko obličje nego je iskazivati po već primjenjivanoj šemi. Njegoš je preko dramske forme došao do vrhunca pjesničkog izraza, favorizujući poetsko-filozofsku misao kroz izvoran narodni jezik.

Valja istaći da Njegoš ne bira riječi. One odabrane postaju kad ih doživljaj sam sklopi. Takve riječi ne stare, jer ih okrilacuje duh i senzibilitet. Kad je riječ predana jednom dinamičkom ritmu i poetski pročišćenom izrazu, onda je ta riječ vjerni odraz dubokog unutrašnjeg nemira, koji što se više istražuje, postaje dublji.

Kad se pogleda „Gorski vijenac“ kao poetska tvorevina, postaje jasno da je on međaš našeg sveukupnog duhovnog prostora. Nigdje, valjda, kao u njemu slika, zvuk i poruka nijesu dobili tako dubinska saglasja. I muka je kod Njegoša lijepa, ako nagovješćuje razbistrenje situacije u kojoj će čovjek trijumfovati.

Njegoš ispovijeda sebe, druge, epohu. On zna šta je usamljenost: „tužan sirak bez igdje ikoga“. Kod njega je misao postavljena u samo biće egzistencijalne drame. Postojati znači

djelovati duhom. Duh prenositi na zajednicu, koja mora imati svoja uronuća ne samo u prošlost nego i u buduće egzistencije: „Sve priroda snabdjeva oružjem/ protiv neke neobuzdne sile, / protiv nužde, protiv nedovoljstva.“

Čitava skala tematskih tačaka u „Gorskom vijencu“ zatalasana je snažnim uplivom imaginacije. Zborovanje ljudi, njihova potreba da se dijaloški otkrivaju nije nova /i kod Homera je nalazimo/, ali je kod Njegoša dobila zavidnu pjesničku markaciju. Psihološki milje vidan je kod svakog lika u ovom djelu, koje je različito i po čulnom i po osjećajnom vidu, a i po prirodi istorijskog opredmećenja. Iguman Stefan je centar umnog života. Njegov duhovni nemir prelijeva se u istorijsku perspektivu.

Živeći pod vlašću pesimističkog shvatanja života: „U ad mi se život pretvorio.“ Njegoš je bio uvjeren da pesimizam može pjesma nadjačati. Njegovo djelo nije samo djelo mišljenja nego i sudbine, pa i vlastitog samosažaljenja, koje je umnogome proširilo vidokrug pjesnikovih duhovnih spoznaja, ali i skratilo život pjesnika opčinjujuće snage.

Misao kod Njegoša je misao najvećeg dometa, zgusnuta u izrazu i smisljena u virtuelnosti značenja. Riječ je o njenom unutrašnjem sklopu, koji u istoj ravni drži i događaj i ličnosti, imaginirajući sve to dubokim pjesničkim zanosom i kodovima najuzvišenijeg bola i patnje.

Njegoša je ubijala bolest, ali ga je više ubijala jaka riječ. Predajući se bez ostatka njenoj omami, trošio se i izgorio, brzo. Ponekad je pucanj riječi ubojiti od pucnja puške!

Sušтина filozofije, a time i poezije je da otkriva razloge našeg postojanja, splet onih transcendentnih sila koje nas čine mislećim i uvijek pripravnim za suočenje sa životom. Ako to izostane, nijesmo Njegoševu misao na pravi način razumjeli. A to je razumijevanje danas potrebnije nego ikad, jer su vrlinu ljudskosti zatamnile mnoge poročnosti koje su ravne udesu.